

Конституційно-правові основи захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні

Старинський Микола Володимирович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.04.2024	Право	343.72

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12632687>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Стаття присвячена дослідженню конституційно-правових засад захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. Автором аналізується сучасний стан функціонування держави Україна та звертається увага на те, що військова агресія РФ є основною причиною виникнення великої кількості внутрішньо переміщених осіб.

Автором досліджено поняття «внутрішньо переміщені особи» та виділені такі їх ознаки як те, що: а) це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, б) перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, в) ця особа була змушена залишити або покинути своє місце проживання, г) це відбулося у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

В результаті проведеного автором дослідження він прийшов до висновку, що Конституція України на її території є правовим актом найвищої юридичної сили, що належним чином унормовує політичну волю народу України, як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні. За своїм змістом Конституція України є універсальним регулятором найбільш важливих суспільних відносин в усіх сферах суспільного та державного ладу України. За своєю юридичною силою Конституція України є головним, найважливішим нормативно-правовим актом у системі джерел національного права України. Вона унормовує практично всі суспільні відносини, що виникають, змінюються чи припиняються на території України.

Конституційні норми, що є визначальними для регулювання відносин, що пов'язані з реалізацією прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб складають систему в яку входять три групи норм, а саме: а) норми, що мають загальний характер і які діють щодо всіх суб'єктів права; б) норми, що закріплюють права та інтереси внутрішньо переміщених осіб; в) норми, що закріплюють повноваження державних органів.

Ключові слова: міграція, внутрішньо переміщені особи, біженці, доступ до соціального забезпечення, захист права внутрішньо переміщених осіб.

¹ доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, м. Суми, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-2661-5639>

Constitutional and legal foundations of the protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine

Abstract. The article is devoted to the study of the constitutional and legal foundations of the protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine. The author analyzes the current state of functioning of the state of Ukraine and draws attention to the fact that the military aggression of the Russian Federation is the main reason for the emergence of a large number of internally displaced persons.

The author researched the concept of "internally displaced persons" and identified such characteristics as: a) a citizen of Ukraine, a foreigner or a stateless person, b) is in the territory of Ukraine on legal grounds and has the right to permanent residence in Ukraine, c) this person was forced to leave or leave his place of residence, d) this happened as a result of or in order to avoid the negative consequences of an armed conflict, temporary occupation, widespread manifestations of violence, violations of human rights and emergency situations of a natural or man-made nature.

As a result of the research carried out by the author, he came to the conclusion that the Constitution of Ukraine on its territory is a legal act of the highest legal force, which properly regulates the political will of the people of Ukraine, as the bearer of sovereignty and the only source of power in Ukraine. According to its content, the Constitution of Ukraine is a universal regulator of the most important social relations in all spheres of the social and state system of Ukraine. According to its legal force, the Constitution of Ukraine is the main, most important legal act in the system of sources of national law of Ukraine. It normalizes almost all social relations that arise, change or terminate on the territory of Ukraine.

Constitutional norms that are decisive for the regulation of relations related to the realization of the rights and interests of internally displaced persons make up a system that includes three groups of norms, namely: a) norms that are of a general nature and that apply to all subjects rights; b) norms establishing the rights and interests of internally displaced persons; c) norms establishing the powers of state bodies.

Key words: migration, internally displaced persons, refugees, access to social security, protection of the rights of internally displaced persons.

Вступ

Актуальність. Прийняття в 1996 році Конституції України стало тією висхідною подією, від якої почався відлік конституціоналізації розвитку України як незалежної, демократичної держави. Взагалі конституціоналізація державного устрою та суспільного життя – це досить складні процеси забезпечення конституційної законності – конституційності, що проявляються у становлення належної конституційної свідомості, конституційного конструювання нормативно-правових актів, надання суб'єктам права конституційних вмінь та навичок, вироблення сталої конституційної практики, що передбачає звернення не тільки до діючих у конституційно-правовій реальності юридичних постулатів (на рівні догми права) та конституційної ідеології (у широкому розуміння), а й до презумпцій, традицій та звичаїв, навіть конституційно-правових фікцій, поза яких конституційна практика неможлива [10, с. 4]. Ці процеси трансформуються у функції, повноваження, обов'язки всіх без винятку державних органів незалежно від сфери функціонування, що автоматично робить їх залежними від Конституції та її норм. Реалізація цих функцій має відбуватися постійно, незалежно від ситуацій, що складається в процесі розвитку держави.

Особливої актуальності конституційність функціонування нашої держави набула після 2014 року. Окупація Автономної республіки Крим, що є міжнародно визнаною територією України та частини Донецької і Луганської областей, ознаменувала в

новітній історії України початок нового етапу її існуванні – етапу функціонування в умовах війни. Для захисту своєї територіальної цілісності та мирного населення в Україні була оголошена антитерористична операція, що об'єктивувалась у веденні військових дій на вказаних територіях та переміщення понад 1 млн. осіб мирного населення на більш безпечні території.

Новий етап в історії України розпочався 24 лютого 2022 року. Саме тоді неспровокована військова агресія РФ проти суверенної України стала відправною точкою, в результаті чого держава змушена була пристосовуватись до нових реалій життя вже в умовах повномасштабної війни. Ведення конвенційних військових дій, окупація території, створення окупаційних адміністрацій на окупованих територіях, знущання над цивільним населенням і військовополоненими та здійснення інших військових злочинів окупаційними військами РФ, стали причинами того, що в Україні 6,5 млн. осіб покинули територію держави та 3,7 млн. осіб з окупованих територій та територій, які стали близькими до ведення воєнних дій змушені були покинути свої місця проживання і переселитись в іншу частину держави.

Як результат, перед Україною постали ряд питань від вирішення яких залежить подальше її існування як держави, в якій забезпечуються і гарантуються Конституцією права і свободи людини і громадянина незалежно від тієї життєвої ситуації, в яку вони потрапили. Враховуючи те, що норми Конституції України є нормами прямої дії, одним з таких питань є питання конституційності забезпечення прав і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз публікацій. Дослідження наукових праць, в яких автори тим чи іншим чином торкаються питання забезпечення прав та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб, дає можливість говорити про те, що ця проблематика у українській юридичній науці інтенсивно почала розроблятися саме після 2014 року – року окупації АРК. До цього питання внутрішньо переміщених осіб розкривались в аспекті характеристики міграційних процесів [19] та правового статусу біженців [5]. Після 2014 року проблематика внутрішньо переміщених осіб розкривалася через характеристику поняття «внутрішньо переміщені особи» і його синоніми такими дослідниками як Н.В. Блюк [1], І. Грицай [4], К.Є. Гожа, О.П. Рекотова [2], Н.С. Ісаєва [6], Л.Р. Наливайко, А.Ф. Орешкіна [18], М.П. Кобець [8], М.І. Малиха [16]; правовий статус внутрішньо переміщених осіб розкривали в своїх роботах В. Михайловський [17], К.О. Крахмальова [13]; дослідженням стандартів захисту прав переміщених осіб займалися І.Г. Козинець, Л.В. Шестак [9], О.В. Роговенко [20]; питання реалізації державної політики та вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб розкривали в своїх роботах О.Я. Капінус [7], О.А. Малиновська [15]; через призму соціального захисту прав розкривали питання переміщених осіб О.П. Лішик [14].

Разом з цим, не дивлячись на значну кількість робіт, питання конституційності захисту прав та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб все ще залишаються поза увагою науковців.

Враховуючи це метою нашої розвідки є аналіз Конституції України на предмет виявлення норм, що є підґрунтям правового забезпечення захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, а завданням – здійснення класифікації цих норм з метою спрощення їх застосування зацікавленими особами.

Результати

Досліджуючи конституційні засади забезпечення прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб варто звернути увагу на два моменти, а саме на природу та особливості Конституції як регулятора суспільних відносин та на те – хто такі внутрішньо переміщені особи.

За своєю сутністю Конституція України є актом найвищої юридичної сили, що належним чином унормовує політичну волю народу України, як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні.

За своїм змістом Конституція України є універсальним регулятором найбільш важливих суспільних відносин в усіх сферах суспільного та державного ладу України - у політичній, економічній, соціальній, культурній, екологічній, інформаційній та ін. Також вона унормовує загальні засади, принципи функціонування усіх основних суспільних інститутів – інституту основ конституційного ладу України, інституту конституційно-правового статусу людини і громадянина, інституту безпосередньої демократії, інституту основ організації та діяльності органів виконавчої влади, інституту адміністративно-територіального устрою України та інституту місцевого самоврядування, а також інституту правового захисту Конституції України.

За своєю юридичною силою Конституція України є головним, найважливішим нормативно-правовим актом у системі джерел національного права України. Вона унормовує практично всі суспільні відносини, що виникають, змінюються чи припиняються на території України.

Враховуючи зазначене, розуміючи державно і суспільно формуючу роль конституції для встановлення правопорядку на території України, усвідомлюючи, що практично всі норми Конституції тим чи іншим чином можуть унормовувати відносини суб'єктами яких є внутрішньо переміщені особи, в подальшому, в рамках нашого дослідження, ми будемо концентрувати увагу на тих нормах Конституції які є визначальними.

Розкриваючи поняття «внутрішньо переміщені особи» варто вказати, що воно міститься в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Відповідно до ст. 1 цього Закону внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Аналіз даного визначення дає можливість виділити наступні ознаки внутрішньо переміщеної особи: а) це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, б) перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, в) ця особа була змушена залишити або покинути своє місце проживання, г) це відбулося у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Для нашої розвідки є важливим те, що дана особа була змушена покинути свої місце проживання і потрапила у незвичні для неї умови життя, що призвело до ускладнення реалізації нею прав та інтересів.

Досліджуючи Конституцію України на предмет виявлення норм, що є основою забезпечення реалізації прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб варто звернути увагу на те, що відповідно до ст. 8 Конституції України вона має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні їй відповідати [11]. Враховуючи це всі норми Конституції можуть бути використані як норми прямої дії і звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Враховуючи це, а також те, що внутрішньо переміщені особи, які в силу життєвих ситуацій потрапили в умови що ускладнюють реалізацію їх прав та інтересів, знання та розуміння

конституційних норм могут стати запорукою ефективного захисту прав та інтересів цих осіб.

Досліджуючи Конституцію України та аналізуючи її норми ми можемо виокремити норми, які тим чи іншим чином можуть унормовувати права та інтереси внутрішньо переміщених осіб. Аналіз цих норм дає нам можливість згрупувати їх, як мінімум у три групи, а саме: а) норми, що мають загальний характер і які діють щодо всіх суб'єктів права; б) норми, що закріплюють права та інтереси внутрішньо переміщених осіб; в) норми, що закріплюють повноваження державних органів.

Характеризуючи першу групу конституційних норм варто звернути увагу на те, що вони за своєю юридичною природою є основоположними і є фундаментом для становлення і розвитку законодавства України, яке врегульовує питання забезпечення прав та інтересів всіх суб'єктів права. В своїй структурі їх також можна поділити на підгрупи, а саме: норми, які встановлюють пріоритетність функціонування держави Україна та норми, які встановлюють рівність всіх суб'єктів.

Норми, що встановлюють пріоритетність функціонування держави направлені на створення конституційного фундаменту, на основі якого будується і функціонує українська держава. Вони мають загально-програмний характер та об'єктивуються в конституційних деклараціях. В узагальненому варіанті такими нормами є всі, що містяться в розділі 1 Конституції України. Разом з тим, з нашої точки зору, для забезпечення прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, провідну роль відіграють такі статті Конституції як 1 та 19.

Відповідно до ст. 1 Конституції Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. В рамках нашої роботи слід звернути увагу на те, що таке соціальна держава. Соціальна держава – це фундаментальне і, разом з тим, одне з найбільш невизначених правових понять. Проте, аналіз наукових праць в яких розкривається сутність соціальної держави дає можливість констатувати, що соціальна держава - це високорозвинена, правова, демократична держава, яка визначає людину найвищою соціальною цінністю, забезпечує її права та свободи, гідні умови існування, безпеку і добробут, вільний розвиток та волевиявлення, самореалізацію творчого (трудового) потенціалу шляхом політичної та ідеологічної багатоманітності, соціальної спрямованості економіки, проведення активної соціальної політики на принципах громадянського суспільства, соціальної справедливості, рівності, солідарності та відповідальності. Тобто це держава, яка гарантує найбільш ефективний спосіб поєднання основ свободи і влади з метою забезпечення благополуччя особистості і добробуту суспільства, забезпечення соціальної справедливості і солідарності у розподілі результатів суспільної праці. Враховуючи зазначене, в узагальненому варіанті соціальною можна вважати державу, яка активно реалізує широкомасштабну соціальну політики, сприяє здійсненню комплексу соціально-економічних, екологічних та культурних прав людини і громадянина в обсягах, що дозволяють втілити в життя конституційне визнання людини найвищою соціальною цінністю в суспільстві [3].

Відповідно до ст. 19 Конституції правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. При цьому органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Дана стаття є основою для формування правового порядку на всій території України та однакового застосування нормативних актів, що врегульовують всі відносини які виникають. Змінюються чи припиняються, в тому числі і ті, суб'єктами яких є внутрішньо переміщені особи.

До другої підгрупи загальних норм відносяться норми, які констатують рівність всіх суб'єктів на території держави, незалежно від їх місцезнаходження. З нашої точки зору, такими нормами є ст. 21 Конституції України відповідно до якої усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Характеризуючи другу групу конституційних норм, а саме норми, що тим чи іншим чином закріплюють права внутрішньо переміщених осіб, слід звернути увагу на те, що права та свободи людини і громадянина закріплені в розділі II Конституції України. Практично всі норми цього розділу є важливими для реалізації прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, проте, з нашої точки зору, для створення конституційного фундаменту, на основі якого буде здійснюватися ефективний захисту цих осіб, найважливішими є ст. 64, відповідно до якої в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України.

Дана норма є гарантією реалізації прав та свобод людини і громадянина незалежно від суспільно-політичної ситуації, що можуть виникнути в державі.

Характеризуючи третю групу норм, а саме норми, що закріплюють повноваження державних органів варто звернути увагу на те, що відповідно до ст. 6 Конституції державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Враховуючи це Конституція містить норми, які унормовують правовий статус цих гілок влади, що уособлюються Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та системою правосуддя.

Разом з цим, для реалізації прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, з нашої точки зору, визначальними нормами у сфері функціонування кожної гілки влади є наступні.

В сфері функціонування Верховної Ради України – це норми, які визначають її повноваження (ст. 85 Конституції) та норми, які визначають перелік питань, які визначаються виключно законами України (ст. 92 Конституції). В сфері функціонування Кабінету Міністрів України визначальними для є норми, які окреслюють його повноваження, а саме ст. 116 Конституції України. В сфері функціонування системи правосуддя визначальними є норми, які окреслюють виключні повноваження системи судів на території України (ст. 124 Конституції). Безумовно конституційні норми, які стосуються функціонування зазначених гілок влади знайшли свій розвиток у статусних законах, що розвивають і деталізують конституційні норми. Проте, з нашої точки зору, для ефективної реалізації прав внутрішньо переміщених осіб вирішальну і провідну роль відіграють вище зазначені нами норми.

Висновки

Конституція України є актом найвищої юридичної сили, що належним чином унормовує політичну волю народу України, як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні. За своїм змістом Конституція України є універсальним регулятором найбільш важливих суспільних відносин у всіх сферах суспільного та державного ладу України. За своєю юридичною силою Конституція України є головним, найважливішим нормативно-правовим актом у системі джерел національного права України. Вона унормовує практично всі суспільні відносини, що виникають, змінюються чи припиняються на території України.

Конституційні норми, що є визначальними для регулювання відносин, що пов'язані з реалізацією прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб складається з трьох груп

норм, а саме: а) норми, що мають загальний характер і які діють щодо всіх суб'єктів права; б) норми, що закріплюють права та інтереси внутрішньо переміщених осіб; в) норми, що закріплюють повноваження державних органів.

Список використаних джерел

1. Блюк Н.В. Термінологія та понятійна характеристика внутрішньо переміщених осіб. Право і суспільство. №3. 2022. С. 142-147. <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/05fb4928-ca83-423f-adce-98061e36ae6f/content>
2. Гожда, К.Є., Рекотова, О.П. (2018). Генезис поняття «внутрішньо переміщених осіб». Молодий вчений, 4(2), 659–662. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2018_4%282%29_73
3. Головащенко О.С. Поняття та ознаки соціальної держави. <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11501/1/Golovaschenko.pdf>
4. Грицай І. Поняття «внутрішньо переміщені особи» в юридичній науці та шляхи його вдосконалення. Науковий вісник ДДУВС, 2022. Спеціальний випуск №2. С. 127-132. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-127-132 <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/S2/s-2-2022-127-132.pdf>
5. Дзюбановський Ю. Еволюція концепції біженців. Міграція і толерантність в Україні : зб. статей ; за ред. Ярослава Пилинського. Київ : Стилос, 2007. С. 83–92.
6. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 70–75. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvdduvs_2018_4_14
7. Капінус О. Я. Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.01 / Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків, 2021. 215 с.
8. Кобець М. П. Щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» в законодавстві України. Порівняльне аналітичне право. № 1. 2016. С. 199–202. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/516430.pdf>
9. Козинець І.Г., Л.В. Шестак. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. Молодий вчений. 2014. № 12(1). С. 258-261. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2014_12\(1\)_61](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2014_12(1)_61)
10. Конституція України в судових рішеннях / М.П. Орзіх, А.А. Єзеров, Д.С. Терлецький. К.: Юрінком Інтер, 2011. 432 с.
11. Конституція України від 28 червня 1996 року на наступними змінами та доповненнями. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 210 с.
13. Крахмальова К. О. Стан досліджень статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Часопис Київського університету права. Адміністративне право і процес. Фінансове

- право. Інформаційне право. 2015. С. 142–145. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chkup_2015_3_36 ;
14. Лішик О.П. До питання визначення державного управління у сфері соціального захисту внутрішні переміщених осіб. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 29 (68) № 5 2018. https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/4.pdf
 15. Малиновська О. А. Шляхи вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб і деякі уроки із зарубіжного досвіду : аналітична записка. С. 1–32. URL : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_probl-a598d.pdf.
 16. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. Грані. 2015. № 8. С. 6 - 11. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Grani_2015_8_3
 17. Михайловський В. Загальні засади правового статусу переміщених осіб. Національний юридичний журнал: теорія і практика. Квітень 2017. <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/20.pdf>
 18. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. Право і суспільство. 2018. № 1. С. 34 - 39. <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1987/1/9%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%BE.pdf>
 19. Римаренко Ю. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний вимір. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: енциклопедія / за ред. Ю. Римаренка. Київ: Довіра, 1998. 184 с.
 20. Роговенко О.В. Аналіз міжнародних правових стандартів та національного законодавства у сфері забезпечення конституційного статусу переміщених осіб. Актуальні проблеми держави і права. <http://www.apdp.in.ua/v82/28.pdf>